

SOMONIYLAR DAVRIDA ILM FANGA BO‘LGAN ETIBOR VA ILM FANNI RIVOJLANTIRGAN HUKMDORLAR.

Abduxoliq Rabbimov

Oriental universiteti,

Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotasiya

Somoniylar davlatining buyuk olimlarining hayoti davomida ilm fan sohasidagi ko‘plab ilmiy yutuqlari zamondoshlari va izdoshlarini hayratda qoldirdi, va tarixning keyingi bosqichlarida rivojlandi. Olimlarning nomlari va ularning asarlari Yevropaga kirib borgandan so‘ng dunyoning aniq fanlarini yanada rivojlantirishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi.

Абстрактный

Многие научные достижения в области науки при жизни великих ученых Саманского государства удивляли их современников и последователей и получили развитие на более поздних этапах истории. После попадания в Европу имена учёных и их труды оказали существенное влияние на дальнейшее развитие точных наук мира.

Abstract

Collecting the life science of great scientists of the country in recent years, many scientific achievements surprised contemporaries and followers, and developed in the next stages of history. Names and documents of scientists after going to Europe will have an impact on the further improvement of exact sciences.

Kalit so‘zlar

Somoniylar, astronomiya, matematika, kimyo, tibbiyot, sekstant, rasadxona, forsiy, turkiyzabon.

SOMONIYLAR DAVRIDA ILM FAN

Somoniylar davrida ham fan ravnaq topdi. Arablar zabt etgan aksariyat xalqlar orasiga zo‘rluk bilan singdirilgan islom dini Somoniylar davrining oxirigacha o‘z ildizlarini antik davrlarga borib taqaladigan ilmiy an‘analarni va O‘rta Osiyo, xususan, Xorazm, shuningdek, Bobilning qadimiy madaniyatini yengib o‘tolmadi.

Dastlab Abbosiylar xalifaligi sharoitida, so‘ngra Tohiriylar, Somoniylar va Buyidlar davlatlarida ikki dunyo yonma-yon yashagan – musulmon ilohiyotining rasmiy olami, zulmatlilik tendentsiyalari tobora kuchayib bordi. ilmiy bilimlar, ularning aksariyat vakillari islom bilan hech qanday ziddiyatga kirishmaslikka harakat qilib, olimlar ilohiyotchi emas va dinga mutlaqo begona ishlar bilan shug‘ullanishlari kerak deb hisoblaydilar.

Asli Xorazm va So‘g‘d tilida so‘zlashgan Farg‘ona, Samarqand va Buxoro somoniylar davrida til jihatidan forsiylasha boshladi.

Samarqand va davlatning boshqa shaharlarida ishlab chiqarilgan sopol buyumlarga yozuvlar bitilgan arab tili somoniylar uchun katta ahamiyatga ega edi.

Somoniylar davlati aholisining tillar.

Somoniylar davlati aholisining ayrim guruhleri turkiyzabon edi. Xorazmlik etnograf olim Beruniy o‘z asarlarida Xorazmning turkiy aholisi qo‘llagan turkiy oylar va turkiy dorivor o‘tlarning nomlarini ko‘rsatadi. Beruniy o‘zining 1000-yillarda Xorazmda yozgan „Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar“ asarida yillarning turkiy nomlarini hayvoniy davrga ko‘ra bergan bo‘lib, ular Xorazmning turkiy aholisi ishlatgan: sichqon, ot, barlar, jerboa, lui, ilon, yunt, kuy, pichin, tagigu, Tunguz. Beruniyning „Hindiston“ asarida Toshkent vohasining turkiy nomi mustahkamlangan. Beruniyning yozishicha, Shosh shahri nomi turkiy tildan kelib chiqqan bo‘lib, unda Tosh-kand, ya’ni tosh shahar deb ataladi.

Somoniylar davlatining buyuk olimlar.

Somoniylar davlatining buyuk olimlarining hayoti davomida aniq fanlar sohasidagi ko‘plab ilmiy yutuqlari zamondoshlari va izdoshlarini hayratga soldi va tarixning keyingi bosqichlarida rivojlana boshladi. Ushbu olimlarning ismlari va ularning ijodkorligi Yevropaga kirib, dunyoning aniq fanlarini yanada rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Somoniylar davrida Markaziy Osiyoda Arab xalifaligining bevosita hukmronligi ostida mamlakatni ozod qilish, somoniylarning tojik feodal davlatchiligini tasdiqlash, madaniy an’analarni tiklash, tojik adabiy tilini davlat sifatida shakllantirish, milliy fan va adabiyotni umumhalq e’tirof etishi kabi muhim jarayonlar sodir bo‘ldi. Shundan so‘ngina, tojiklarning millatga qo‘shilishi yakunlandi. Somoniylar hukmronligi davrida (875-999) o‘lka iqtisodiyoti, uning ko‘p tarmoqli qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik mahsulotlarini ishlab chiqish, foydali qazilmalarni qayta ishlash, ichki va tashqi savdo, tojik xalqining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va xalqaro aloqalari va Marv, Hirot, Balx, Samarqand, Buxoro, holbuki, Xo‘jand, Bag‘dod kabi iqtisodiy, madaniy, ilmiy markazlari jadal rivojlandi.

Somoniylar davlati savdo, hunarmandchilik, ilm-fan, madaniyat markazlari bo‘lib, ularda hunarmandlar, rassomlar, shoirlar, yozuvchilar, mutafakkirlar, faylasuflar va olimlar jamlangan. Aynan Nasr II davrida Ibn Ahmad Rudakiyning o‘z asarlarini yaratgan, Dakka, Shahidi Balxiy, Robeayi Balxiy, Kisoyi Marvaziy kabi shoirlar, shuningdek, Abumahmud Xo‘jandi, Abubakr Narshahiy kabi yirik olimlar mashhur bo‘lgan. Tibbiyot va astronomiya, geografiya va tabiatshunoslik, tarix va falsafa va boshqa fanlar yuksak rivoj topgan. Nasr II davrida Buxoro, Samarqand shaharlarida gullab-yashnagan tojik madaniyatining qayta tiklanishi ko‘plab ajoyib yutuqlarga erishgan. Somoniylar davlatining poytaxti O‘rta Osiyoning eng qadimgi shahri – Buxoro bo‘lgan. Buxoro va Samarqand shaharlari Ismoil Ibn Ahmad hukmronligi davrida madaniyat, hunarmandchilik va savdo, ilm-fan, adabiyot va san’atni rivojlantirish bo‘yicha yirik markazlarga aylandi.

Ismoil Somoniy katta masjid va ziyoratchilar uchun maxsus masjid qurdirgan, madrasa, kutubxonalar, xonaqoh – boshpanalar, so‘fiylar, namozgohlar, Amir hammomlari qurdirgan, san’atni himoya qilib, me’morchilik rivojini rag‘batlantirgan. Hozirgi kungacha saqlanib qolgan asosiy me’moriy inshootlar Somoniylar imperiyasining mavjud davrida tojik ilm-fani va madaniyatining gullab-yashnashi davrida qurilgan. Masjidlar, ilm-fan va san’at ibodatxonalarini qurish uchun eng yaxshi yerlar ajratilgan va katta pul berilgan. Mohir hamda dono hukmdor o‘z xalqini bilim va savodxonlikka undagan. Islom an’analariga rioya qilgan musulmonlar

butun dunyo bo‘ylab bilim izlashga kirishganlar. Ismoil ibn Ahmad Somoniy Buxoro va Samarqandda ma‘rifiy markazlar tashkil etib, bepul ta‘lim olish to‘g‘risida farmon chiqargan.

Amir Ismoil Somoniy amalga oshirgan ishlari

Amir Ismoil Somoniy amalga oshirgan yana bir vazifa – "farsi-dari" milliy tojik tili asoslarini mustahkamlashdan iborat bo‘lgan. Umuman, Nasr II ibn Ahmad hukmronligi davri nafaqat Aryan xalqlariga, balki ma‘rifat va madaniyatni qadrlaydigan har bir kishiga ilm-fan va bilim olish yo‘llarini ochib bergan. Somoniylar davrida ilm-fanning turli sohalari bo‘yicha olimlar soni juda yuqori bo‘lgan. Tarix va adabiyotshunoslik sohasida Abdulaziz Ibn Marvazi Dinavari, Abubakr Narshahiy, Abu Ali Muhammad Bal‘ami va boshqalar. Somoniylar davrida Mavorounnahr va Xuroson matematika va astronomiya fanlari rivojlanish markazlariga aylandi, mahalliy irrigatsiya va texnik tajriba, qadimiy va hind matematikasining asrlar davomida shakllangan sinteziga asoslangan fanlar Osiyo va Evropada ilm-fanni yanada rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qildi. Taniqli olimlar orasida matematik, astronom va geograf Muhammad ibn Muso Al-Xorazmiy (IX asr) - matematika fanining asoschisi, shuningdek, sekstant astronomik vositasini ixtiro qilgan Abumahmud Xo‘jandi (X asr), sayyoralar zonasida, sayyoralar va tayanch yulduzlarning aniq pozitsiyalarini aniqlash uchun butun o‘rta asrlarga xizmat qilgan. Bu davrda o‘rta asr sharqidagi eng yirik ensiklopedistlar Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) va Aburayxon Beruniy ilm-fanga ulkan hissa qo‘shgan.

Somoniylar davri Forobiy, Abuali ibn Sino (Avitsenna), Beruniy kabi tafakkur devlarini dunyoga keltirdi.

Sharq falsafasining eng yuksak yutuqlari kelib chiqishi bo‘yicha O‘rta Osiyo turki Abunahr al-Forobiy (950-yilda vafot etgan) nomi bilan bog‘liq. Forobiy xudoni tan olgan bo‘lsa-da, bir vaqtning o‘zida materiyaning abadiyligi va shu orqali dunyoning yaratilmagan tabiati haqidagi g‘oyani ishlab chiqdi. Bu g‘oya pravoslav islom asoslariga keskin zid edi. Forobiydagi xudo tushunchasining o‘zi ham, uning vorislarida, masalan, buyuk Ibn Sinoda ham musulmon ruhoniylari safida keskin qoralash bilan duch kelmay qola olmadi.

Ibn Sino

Madaniyat tarixi nuqtai nazaridan Ibn Sinoning tarjimai holi katta qiziqish uyg‘otadi. Ibn Sino Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog‘ida moliya xodimi oilasida tug‘ilgan. Uning otasi asli balxlik bo‘lib, madaniyatli odam bo‘lib, o‘sha paytlarda asosan Buxoroda, sarroflar – sarroflar orasida bo‘lgan ismoiliy parastlar bilan aloqada bo‘lgan.

Ibn Sino ham bolaligida otasi bilan Afshonadan Buxoroga kelgan. Bu yerda u yunon falsafasi, geometriyasi va hind arifmetikasi bilan erta tanishdi. Ibn Sino hali juda yosh bo‘lganida, Buxoroda o‘qimishli, ammo cheklangan bir Abuabdulloh an-Nataliy paydo bo‘ldi. Ibn Sinoning otasi uni to‘ng‘ich o‘g‘liga o‘qituvchi qilib qo‘ymoqchi bo‘lib, o‘z uyiga joylashtirdi. Ko‘rinib turibdiki, bu ustozning shogirdiga ta‘siri unchalik katta bo‘lmagan, chunki Ibn Sino o‘z tarjimai holida ustozlari haqida mensimaydi. Shunday qilib, Ibn Sinoni ma‘lum darajada o‘z-o‘zini o‘rgatgan deb atash mumkin.

Ibn Sinoning shiddatli ta‘limot yillari Somoniylar davlati tarixidagi eng og‘ir yillarga to‘g‘ri keldi. Ma‘lumki, qoraxoniylar somoniylarga asosiy zarbani 992 va 999 yillarda, har ikki marta ham Buxoroni egallab olganlarida berganlar. Ibn Sino Somoniylar hukumatining to‘la o‘jizligi, o‘z davlatini tanazzuldan qutqara olmaganining guvohi bo‘lgan. 999-yil kuzida Ilekxon

Nasr qarshilikka duch kelmay Buxoroni egalladi. Yangi sulolaning dastlabki yillarida vujudga kelgan anarxiya Ibn Sinoni cho‘chitib yubordi va u Urganchdagi Xorazmshoh saroyiga bordi, o‘z xabariga ko‘ra, u yerda ma‘lum maqsadlarda hokimiyat tomonidan homiylik qilingan ko‘plab taniqli olimlar bo‘lgan.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abu Bakr Muhammad ibn Ja‘far an-Narshaxiy, Buxoro tarixi [fors tilidan A. Rasulev tarjimasi], T., 1991;
2. Kamaliddinov Sh. S, Istoricheskaya geografiya Yujnogo Sogda i Toharistana po araboyazichnim istochnikam IX – nachala XIII vv., T., 1996;
3. Negmatov N. N., Gosudarstvo Samanidov (Maverannaxr i Xorasan v IX –X vv.), Dushanbe, 1977;
4. Karayev O., Istoriya Karaxanidskogo kaganata X – nachalo XIII vv., Frunze, 1983.